

Jerzy Żmudzki (<https://orcid.org/0000-0003-3617-5569>)

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Funkcjonowanie systemu controllingu w rzeczywistości translacyjnej w oparciu o badania w zakresie tłumaczenia konsekwentnego i a vista

Ze względu na dość marginalne lub niepełne uwzględnianie zjawiska controllingu jako elementu kognitywnej rzeczywistości translacyjnej tłumacza w istniejących modelach i koncepcjach określonych rodzajów translacji podjęcie się zadania kompleksowego opisu i eksplikacji tego złożonego i bardzo ważnego mechanizmu w ramach realizacji procesu translacji stanowi przedsięwzięcie ze wszech miar zasadne i konieczne. W reprezentatywnych pracach i w ramach prezentowanych modeli i koncepcji takich niemieckich (lub niemieckojęzycznych) autorów z obszaru nauki o translacji (Translationswissenschaft), jak J. Holz- Mänttari (1984, 1993: 308¹) H. Höhnig (1995: 41, 60, 62), W. Wilss (1981: 464; 1991: 135–6), Kalina S. (1999: 333)² H. Risku (1999: 107–112) i innych uwzględniane jest z całego schematu mechanizmu controllingu jedynie funkcjonowanie monitoringu w jego selektywnym opisie i ograniczonym zakresie. Wspomniani badacze interpretują je głównie jako narzędzie ewaluacji jakości produktu translacji, czyli tekstu docelowego, rzadziej do obszaru działania monitoringu zaliczają fazę rozumienia tekstu wyjściowego oraz fazę reakcji adresata. Zarówno całość procesu translacji w zależności od rodzaju translacji, jak też poszczególne jego fazy (za wyjątkiem fazy tworzenia tekstu docelowego a w przypadku prac Höhniga (tamże) i Risku (tamże) także zakresu reakcji adresata) nie są traktowane jako obszar objęty monitoringiem tłumacza. Jako odrębny moduł zintegrowany z innymi w ujęciach modelowych wymienionych autorów monitoring nie uzyskał stosownego uwzględnienia ani też eksplikacji również w zakresie opisowej specyfikacji operacji tworzących go. Zgodnie z wynikami zrealizowanych przeze mnie badań empirycznych monitoring jest jednym z trzech modułów tworzących system controllingu, który jako funkcjonalna całość stanowi bardzo ważny mechanizm tworzenia jakości translacji a przede wszystkim osiągnięcia zakładanych jej celów. Opiera się on bowiem na najwyższym poziomie kompetencji tłumacza

¹ J. Holz- Mänttari podkreśla obowiązek tłumacza dotyczący kontroli całości procesu a w nim uwzględnienia feedbacku tzw. użytkowników jako grupy docelowej, od specyfiki której zależy profil tekstu docelowego.

² Ze szczególnym uwzględnieniem tłumaczenia konsekwentnego, w ramach którego monitoring traktowany jest jako mechanizm kontroli jakości obejmujący także proces rozumienia tekstu wyjściowego.

(por. A. Małgorzewicz 2012: *passim*), dzięki której założone cele translacji mogą zostać w pełni zrealizowane. Dlatego też całościowe modelowanie tego zjawiska, jego opis oraz interpretacja funkcjonowania będzie opierało się na dotychczas przeprowadzonych przeze mnie badaniach empirycznych zaprezentowanych w pracach opublikowanych na przestrzeni wielu ostatnich lat (J. Żmudzki 1995, 1998, 2015). Do głównych zadań, które zostaną zrealizowane w niniejszym tekście, należą następujące cele szczegółowe i kompleksowe:

- a) Czym jest zjawisko i mechanizm controllingu?
- b) Jaka jest jego struktura i funkcjonowanie?
- c) W jakim celu i w jakich fazach realizacji procesu translacji mechanizm ten jest stosowany i jakie są konsekwencje jego aktywizacji?

System controllingu jako metakognitywne narzędzie tłumacza służy przede wszystkim, jak to zostało wyżej określone, do tworzenia jakości translacji określonego rodzaju a tym samym do realizacji zakładanego celu (/celów). Intensywność zastosowania tego systemu, będącego kompetencyjnym wyposażeniem tłumacza, zależy bezpośrednio od stopnia profesjonalności i świadomej odpowiedzialności tłumacza za skuteczność działań translacyjno-komunikacyjnych. Bowiem obie te kategorie i ich skuteczna realizacja warunkują bezpośrednio osiągnięcie właściwego poziomu jakości całościowego działania translacyjnego wraz z jego zamierzonymi skutkami. Empiryczne potwierdzenie istnienia i funkcjonowania tego kompleksowego mechanizmu w metakognicji tłumacza znajdujemy w szeregu moich prac (J. Żmudzki 1995: 141, 1998, 2015: 227). W takim rozumieniu system controllingu stanowi metakognitywny zespół operacji mentalnych i językowych działań performatywnych (A. Małgorzewicz 2012: *passim*), dzięki którym tłumacz jest w stanie z poziomu metakognitywnego poddawać zarówno całość sytuacji translacyjnej wraz z fazą tworzenia zlecenia translacyjnego przez zleceniodawcę i recepcji przez tłumacza, sam proces translacji, jego realizację, jak też i produkt ustawicznej ewaluacji jakościowej, aby w ten sposób wypracowywać określony i pożądaný poziom efektywności całego procesu wraz z produktem translacji a tym samym także skuteczności komunikacji zapośredniczonej translacyjnie. Na ten aspekt specyficznego nadzoru nad wypracowywaniem jakości działania translacyjnego, jego produktu i efektu (komunikacyjnego) wskazuje w swej pracy także Chr. Parkin (2012: 114, 118–119):

„Zarówno translacja pisemna jak i ustna charakteryzuje się profesjonalną realizacją celu, tzn. translator gwarantuje jako ekspert skuteczne zaistnienie komunikacji ponad granicami językowymi. Z tego względu wymagania dotyczące jakości wyprodukowanego tekstu są w tym kontekście bardzo wysokie czyniąc koniecznym prowadzenie ciągłej kontroli ze strony tłumacza, która posiada inną wartość aniżeli sprawdzanie własnej wypowiedzi pod względem jej zrozumiałości i poprawności w kontekście komunikacji nieformalnej“ (tłum. J. Ż.)³

³ „Sowohl die schriftliche als auch die mündliche Translation sind in der Regel an einen professionellen Zweck gebunden, d.h. der Translator sichert als Experte eine erfolgreiche Kommunikation über Sprachgrenzen hinweg. Deshalb sind die Anforderungen an die Qualität des in diesem Zusammenhang produzierten Textes sehr hoch und machen seitens des Translators eine

Dla określenia i wyjaśnienia funkcjonowania tego mechanizmu jako towarzyszącego procesowi translacji w jego głównych fazach Ch. Parkin (2012: 112) używa terminu *self-monitoring* oraz jego definicji, które przejęła od W. Levelta (1989: 24). Wyróżnia on bowiem w swoim modelu produkcji językowej określonego wypowiedzenia występowanie tzw. czwartej płaszczyzny wzgl. tzw. czwartego stopnia nadrzędnego względem takich stopni/faz, jak konceptualizacja, formułowanie i artykulacja. Ten czwarty stopień realizowany jest równoległe do tych wymienionych, a jego główna funkcja polega na sprawdzaniu/nadzorowaniu poprawności i koherencji danego wypowiedzenia, co stanowi podstawę osiągnięcia określonego poziomu jakości ale tylko wypowiedzenia jako produktu. Jednakże ze względu na fakt, iż system controllingu obejmuje cały kompleks procedur i operacji regulujących realizację i przebieg całego procesu translacji a nie jedynie pewnych jego faz realizacji, pojęcie *monitoringu*, czy też tzw. *monitorowania siebie (self-monitoring)* jest w moim przekonaniu wspartym na badaniach empirycznych (J. Żmudzki: 1998, 2015) i z powyższych względów merytorycznych pojęciem o ograniczonej adekwatności i zakresie. Także w pewnej niezgodzie z podobnymi poglądami A. Wintera (1992: 94), traktującymi ten zespół operacji kognitywnych również jako mechanizm towarzyszący głównym operacjom tworzącym dane wypowiedzenie, a przede wszystkim opierając się na dotychczasowych badaniach w zakresie modelowania procesu tłumaczenia konsekwentnego oraz a *vista* rozumie system controllingu jako metakognitywny zespół operacji kognitywnych i działań performatywnych tłumacza, aktywowany od początku realizacji procesu translacji w odniesieniu do jej konkretnych celów, dzięki czemu całość operacji i działań w jego ramach poddawana jest monitorowaniu, kontroli i sterowaniu. Uruchomienie i funkcjonowanie controllingu nie następuje zatem jedynie wtedy, jak to chce A. Winter (tamże), kiedy w trakcie realizacji określonych celów translacyjnych tłumacz natrafia na trudności, problemy, czy błędy, ponieważ wszystkie one same nie mogą zaistnieć i pojawiać się, dotyczą bezpośrednio tłumacza (to on je ma!) i są uświadamiane i identyfikowane przez niego właśnie dzięki funkcjonowaniu całego systemu controllingu od samego początku uruchomienia procesu translacji. Podkreślić należy przy tej okazji bezwzględne uwarunkowanie istnienia i funkcjonowania mechanizmu controllingu, który uzależniony jest zawsze od profesjonalnej kompetencji tłumacza w ramach realizacji procesu translacji określonego rodzaju. Ze względu zatem na poszerzony zakres pojęciowy tego terminu, wynikający z rzeczywistego obejmowania całości procesu translacji i jego regulowania przez tłumacza, jego nazwa, zakres definicyjny i struktura przejęte zostały dzięki określonym analogiom z pracy H. J. Vollmutha (1991: 15), opisującym pewne mechanizmy z zakresu ekonomiki przedsiębiorstw. Pod tym pojęciem rozumie on bowiem nadrzędnie działający instrument/narzędzie kierowania przedsiębiorstwem, którym posługuje się dyrekcja i zarząd przy podejmowaniu decyzji, dotyczących funkcjonowania danego przedsiębiorstwa. Do

fortgesetzte Qualitätskontrolle erforderlich, die einen anderen Stellenwert als die Prüfung der eigenen Aussage auf Verständlichkeit oder Korrektheit in einem informellen Konversationskontext hat.“

głównego zadania controllingu w rzeczywistości ekonomiczno-rynkowej należy skuteczne kierowanie (zarządzanie, management) przedsiębiorstwem przez powołane do tego celu instancje, zespoły i gremia. W dokładniejszym ujęciu wyróżnione zostały istotne elementy jego funkcjonowania, a mianowicie „Właściwe sterowanie/ zarządzanie przedsiębiorstwem zakłada istnienie w tymże przedsiębiorstwie planowania, które oparte jest na celach, a te z kolei ustalane są przez zarząd wraz z kadłą kierowniczą” (tłum. J. Ż.)⁴A określone obszary specyficznych zadań tego systemu tworzą następujące konstytutywy: 1) planowanie, polegające na ustaleniu celów przedsiębiorstwa, 2) kontrola, polegająca na porównaniu stanu aktualnego z pożądanym (wg zasady księgowania: winien i ma, jest a powinno być) oraz określeniu zaistniałych odchyśleń, 3) sterowanie jako zastosowanie odpowiednich środków i działań korygująco-naprawczych. Mechanizm controllingu, działający w procesie translacji, posiada analogiczną strukturę i funkcjonowanie jako trzy specyficzne obszary operacyjno-zadaniowe. Aktywizacja i funkcjonowanie tego kompleksu operacji opiera się na trzech niezbędnych obszarach przedmiotowych metakognitywnej wiedzy tłumacza, do której odnosi się on w procesie translacji (adaptacyjnie za A. Winterem 1992: 88), a mianowicie:

1. do wiedzy, dotyczącej trwałych lub ograniczonych czasowo właściwości osób/ uczestników translacji jako komunikacji, do wiedzy o sobie, ogólnej o ludziach, do wiedzy indywidualnej a także porównawczej wiedzy dotyczącej relacji między ludźmi;
2. do wiedzy dotyczącej właściwości wykonywanych zadań, cech ogólnych, dotyczącej także relacji osób do zadań;
3. do wiedzy dotyczącej strategii, specyficznej wiedzy o strategiach, wiedzy natury porównawczej (jako wiedzy relacyjnej), ogólnej wiedzy o strategiach, o strategiach charakteryzujących ludzi.

Bazując zatem na takich rodzajach wiedzy tłumacz tworzy i rozwija stosowne strategie metakognitywne, które są przez niego realizowane w ramach trzech operacyjnych obszarów funkcjonalnych i zadaniowych jednocześnie jako konstytuentów systemu controllingu, dzięki któremu może on wypracowywać określony poziom jakości i skuteczności procesu translacji, jego produktu w postaci tekstu docelowego, stosownego względem komunikacji planowanej i oczekiwanej oraz jego efektu komunikacyjnego powstałego w kognicji adresata. Do wymienionych obszarów funkcjonalnych systemu controllingu należą:

- 1) monitoring
- 2) kontrola
- 3) sterowanie.

Wszystkie te trzy obszary funkcjonalne interagują ze sobą w trybie implikacji jednokierunkowej o charakterze cyrkulacji algorytmicznej, która oznacza, że dane z monitoringu przejmowane są przez obszar (moduł) kontroli, a ta z kolei operując

⁴ „Die genaue Steuerung des Unternehmens setzt aber voraus, dass eine Planung im Unternehmen vorhanden ist, die auf Zielen aufbaut, die von der Unternehmensleitung zusammen mit den Führungskräften festgelegt werden.“

na nich i przetwarzając je wypracowuje/generuje podstawę decyzyjną dla tłumacza w kierunku określonych działań w ramach modułu korekcyjno-naprawczego dotyczących procesu, produktu i komunikacyjnego efektu translacji. Wewnątrz controllingu jako układu wymienionych obszarów funkcjonalnych wzgl. modułów o algorytmicznej dynamice cyrkulacyjnej działają podstawowe operacje charakterystyczne generalnie dla procesów kategoryzacji i konceptualizacji tworząc bazowy plan operacyjny wzgl. poziom, w którym uruchamiane są przez tłumacza jako konceptualizatora fundamentalne procedury percepcyjno-recepcyjne prowadzące do działań ewaluacyjnych. Z tego względu aktywizowany przez tłumacza system controllingu operuje na efektach realizacji tych fundamentalnych procedur i ma charakter metakognitywny. Bowiem tłumacz jako konceptualizator w określony sposób doświadcza świata zewnętrznego zawartego zarówno w sytuacji translacyjnej jak też w fazie poprzedzającej kontakt komunikacyjny ze zleceniodawcą dokonując percepcji wyróżnionych elementów oraz ich identyfikacji kategoryjnej, klasyfikującej dany obiekt. Rejestracja percepcyjna prowadząca do identyfikacji kategoryjnej jako klasyfikacji percepcyjnie doświadczanego obiektu przez przyporządkowanie go do danej kategorii, zgodnie z mechanizmem przedstawionym przez R. Dirvena i G. Raddena (2001: 32–34) a także przez J. R. Taylora (1995: 80–81), stanowi etap początkowy w ramach działania translacyjnego. Dzięki projekcji obiektów zidentyfikowanych pojęciowo i kategoryjnie w kolejnej fazie na pojęciowe kategorie konstytuujące zadanie translacyjne dokonuje się ich sytuacyjna konkretyzacja i uaktualnienie. Tego typu projekcja ma zawsze charakter ewaluacyjny prowadzący do ustalenia relewancji translacyjnej zidentyfikowanych obiektów rzeczywistości zewnętrznej, jak zleceniodawca, jego tekst-komunikat, tekst wyjściowy, jego autor wzgl. komunikujący i adresat wraz z ich specyfiką presupozycyjną, obiekty tworzące sytuację translacyjną, ich determinacja i specyfika instytucjonalna i inna. A zatem ewaluacyjna projekcja tych aktywizowanych pojęć (na tym etapie złożonego procesu recepcji) na strategiczne kategorie zadania translacyjnego jest niczym innym, jak określeniem ich wartości translacyjno-strategicznej, ponieważ zabieg ten temu służy, czyli określeniu wzgl. ustaleniu ich relewancji translacyjnej. Na tej podstawie przedstawione wyżej zależności operacyjno-proceduralne można przedstawić w następującym układzie algorytmicznym:

Percepcja → projekcja → aktywizacja kategorii pojęciowych i językowych → ewaluacja identyfikująca → projekcja na kategorie strategiczne konstytuujące zadanie translacyjne → ewaluacja wartościująca strategicznie = relewancja translacyjna

Jak zatem wynika z powyższego schematu projekcji na kategorie strategiczne i na tej podstawie dokonanie ewaluacji wartościującej strategicznie określone elementy pojęciowe tłumacz realizuje na poziomie metakognitywnym w ramach uruchamiania systemu controllingu w procesie translacji.

Schemat ten bardzo wyraźnie ukazuje istnienie specyficznej i podstawowej zależności proceduralnej, a mianowicie tylko dzięki opisanej ewaluacji strategicznej różnych elementów i operacji translacyjnych tłumacz jest w stanie zidentyfikować

problemy, trudności oraz modalności dotyczące realizacji procesu translacji w różnych jego fazach w ramach zadania translacyjnego. Pełne uruchomienie systemu controllingu zależne jest zawsze od kompetencji tłumacza charakteryzującej się pełnym profesjonalizmem a także etyczną kategorią odpowiedzialności.

Specyfika wymienionych obszarów funkcjonalnych (modułów) posiada następującą charakterystykę szczegółową:

Ad. 1): Funkcjonowanie monitoringu w procesie translacji opiera się na istnieniu i aktywności tzw. monitora wewnętrznego w terminologii W. Levelta (1989: 9), zakotwiczonego i operującego w metakognicji tłumacza a także każdego komunikującego jako twórcy tekstu i komunikacji. Monitoring działa w każdym procesie komunikacji i produkcji językowej (i nie tylko, także w ramach każdego świadomego działania), w ramach której tworzone są wypowiedzi tekstowe. O takim zjawisku jako stałym elemencie procesu komunikacji mówią przedstawiciele niemieckiej lingwistyki tekstu, jak Heinemann/Viehweger (1991) oraz Heinemann/Heinemann (2002) określając tego typu działania w swych modelach i koncepcjach jako „Kognizierung der Situation und der Kommunikationsteilnehmer”. Są to operacje warunkujące skuteczną realizację danego działania komunikacyjnego przy pomocy tekstu. Dzięki nim możliwe jest tworzenie mentalno-kognitywnej reprezentacji rzeczywistości komunikacyjnej, przeprowadzenie jej projekcji na określone kategorie wartościujące i ewaluacji, a finalnie dokonanie strategiczno-preferencyjnej selekcji sposobów, technik i środków językowych działań komunikacyjnych. W takim samym stopniu co najmniej a nawet w większej intensywności i zakresie system ten uruchamiany jest także w procesie translacji, zwłaszcza w przypadku rejestracji percepcyjnej i analizy pełnych ram układu translacyjnego; obejmuje on również fazę wstępną jako inicjalną, poprzedzającą samo działanie translacyjne tłumacza, a zwłaszcza konstruowanie zadania translacyjnego w odniesieniu do jego konstytuentów występujących w porządku hierarchicznym. W takim samym zakresie monitoring jako operacyjny obszar systemu controllingu obejmuje zarówno realizację samego działania translacyjnego, jego produkt końcowy, czyli translat jak też feedback adresata przede wszystkim w odniesieniu do specyfiki tłumaczenia konsekwentnego, środowiskowego, a vista i szepanego. W wersji podstawowej (za Leveltem) stosowany jest zasadniczo dla zachowania lub utrzymania danego sposobu działania w orientacji na określony cel wzgl. cele w trakcie realizacji całości danego procesu produkcji językowo-tekstowej. Dzięki temu mechanizmowi może funkcjonować swego rodzaju rzeczywisty nadzór nad przebiegiem działania językowego realizowany przez określony moduł systemu rozumienia językowego. W procesie translacji funkcjonowanie to polega przede wszystkim na tworzeniu przez tłumacza mentalno-kognitywnej reprezentacji sukcesywnego realizowania danego działania translacyjnego w poszczególnych fazach jego przebiegu i progresji. Innymi słowy tłumacz tworzy pełny obraz tego, co konstytuuje sytuację translacyjną, co sam zrobił i co robi tłumacząc, w związku z tym wie, w jaki sposób proces ten przebiegał i przebiega, jak reaguje adresat, a w wyniku tego może ową reprezentację poddać stosownym projekcjom ewaluacyjnym na kategorie jakościowe znajdujące się w jego wiedzy metakognitywnej i odpowiednio

aktywizowane. W wyniku / na skutek działania specyficznej metakatywności w ramach działania percepcyjno-recepcyjnego tłumacza postrzegane i rejestrowane są w powyższy sposób określone materialne fakty wzgl. wydarzenia w fazie inicjalnej, w trakcie wykonywania działania translacyjnego, w sytuacji jego zaistnienia oraz recepcji przez adresata, przy czym podlegają one najpierw postrzeganiu percepcyjnemu a w dalszej kolejności konceptualnej identyfikacji recepcyjnej. Operacja ta prowadzi do utworzenia określonego zbioru wzgl. kolekcji cech reprezentatywnych jako konceptualne odwzorowanie określonych elementów lub konstytuentów działania translacyjnego, jego produktu, czyli tekstu docelowego, oraz sytuacji jego zaistnienia, odbioru przez adresata i efektu finalnego. Tak rozumiany monitoring operuje na następujących polach postrzegania tłumacza, do których należą:

- a) już w fazie wstępnej obszar działania osoby zleciennodawcy tworzącego tekst zlecenia i sam tekst oraz specyfika relacji między tłumaczem a zleciennodawcą przeddefiniowanym na inicjatora translacji określonego rodzaju;
- b) obszar kompleksowego działania translacyjnego i osoby tłumacza np. konsekwentnego czy też a vista,
- c) obszar finalnego tworzenia materialnej postaci tekstu docelowego,
- d) obszar postrzegania adresata w szczególnym uwzględnieniu jego reakcji w ramach tłumaczenia konsekwentnego, środowiskowego, a vista i w bezpośredniej jego obecności w sytuacji translacyjnej,
- e) obszar całości otoczenia sytuacyjnego, zwłaszcza jego elementów typologiczno-dystynktywnych,

Utworzenie konceptualnej reprezentacji w wyniku operowania przez tłumacza na powyższych polach postrzegania i interpretacji umożliwia i warunkuje uruchomienie kolejnego obszaru funkcjonalnego systemu controllingu, tzn. kontroli a konkretnie specyficznych operacji tworzących ją. Bowiem to odwzorowanie konceptualne działania translacyjnego jako określonej reprezentacji mentalnej w konkretnej sytuacji jego wykonywania wraz z całą sytuacją stanowi bazę kontrolnych porównań stanu faktycznego ze stanem pożądanym intencjonalnie i strategicznie.

Ad. 2) Operacja kontroli polega po pierwsze na aktywowaniu przez tłumacza odpowiedniej wiedzy wzorcowej, aby utworzoną reprezentację mentalno-konceptualną odnieść do kategorii normatywno-jakościowych tworzących owe stosowne wzorce i istniejących w ramach aktywowanej wiedzy. To projekcyjne odnoszenie przez tłumacza utworzonej reprezentacji do tych kategorii ma na celu diagnozowanie ewaluacyjno-wartościujące. Kategorie te tworzą społecznie akceptowane i standaryzowane, praktycznie oczekiwane stereotypy, konwencje, normy poprawnościowe i inne regulacje o różnym stopniu determinacji instytucjonalnej jako wartości doświadczenia socjo-kulturowego, które ugruntowują w sensie normatywnym takie działania, jak produkcję językowo-tekstową, recepcję językowo-tekstową oraz realizację działań komunikacyjnych na poziomie ich adekwatności sytuacyjno-funkcjonalnej. Po drugie w związku z tą pierwszą aktywizacją wymienionych kategorii

odniesień projekcyjno-ewaluacyjnych przywoływane są inne z obszaru strategicznego, tzn. cel translacji oraz inne konstytuenty zadania translacyjnego, czyli tryb/-y transferowania oraz utekstowienia, presupponowany profil adresata w jego aktualnej złożoności i determinacji funkcjonalnej (rola), strategicznie planowany i komunikacyjno-pragmatycznie adekwatny, genologiczny profil tekstu docelowego oraz aspekt kolokucji (J. Żmudzki 2015: 56) celów uczestników komunikacji zapośredniczonej translacyjnie. Wszystkie te kategorie odniesienia z obszaru komunikacyjno-funkcjonalnego są integrowane jako elementy w danym wzorcu działania w ramach operacyjnej kognicji tłumacza. W wyniku tej aktywizacji opisanych powyżej wzorców i przeprowadzenia projekcji określonych reprezentacji mentalno-konceptualnych danego stanu aktualnego na wymienione kategorie wzorcowe, występujące w tych dwóch rodzajach wiedzy kompleksowej, tłumacz może/jest w stanie dokonać porównania „tego, co jest, z tym, co ma być”, czyli mentalno-kognitywnej reprezentacji działania translacyjnego w danej sytuacji jako stanu aktualnego w odniesieniu do stanu strategicznie planowanego i intencjonalnie pożądanego, kwalifikowanego ewaluacyjnie dzięki aktywowanej wiedzy zawierającej wzorce poprawności językowej oraz strategiczne wzorce regulujące realizację działań. W wyniku tych operacji tłumacz może wzgl. jest w stanie ocenić stopień realizacji pożądanego intencjonalnie celu (względnie celów) w kategoriach bliskości jego osiągnięcia lub oddalenia jego finalnej realizacji. Tak właśnie skonstruowane kompleksowe działanie kontrolne prowadzi zawsze do wygenerowania określonej oceny wzgl. werdyktu wartościującego, który dotyczy różnych faz realizacji działania translacyjnego jako procesu. Werdykt ten opiera się na specyficznych kategoriach zależnych od wspomnianych faz realizacji procesu translacji; należą do nich:

- a) relewancja informacji zawartych w tekście-komunikacie tematyzującym zlecenie translacyjne w fazie wstępnej translacji w celu aktualizacji i treściowego wypełnienia kategorii konstytuujących zadanie translacyjne takich, jak cel translacji, zamierzony efekt komunikacyjny, pełny profil adresata, tryb(y) transferowania, funkcjonalno-semantyczno-tematyczny profil tekstu docelowego (więcej: J. Żmudzki 2015: 55–57);
- b) w przypadku realizacji tłumaczenia a vista: relewancja elementów tekstu wyjściowego posiadających określoną wartość dla realizacji celu translacji jako komunikacji w ramach orientacyjnego zapoznania się tłumacza z tekstem wyjściowym;
- c) relewancja (w wyniku identyfikacji ewaluacyjnej) elementów tworzących sytuację translacyjną jako komunikacyjną;
- d) relewancja (w wyniku identyfikacji ewaluacyjnej) określonych danych tworzących profil adresata tekstu docelowego i komunikacji z nim (jako zbiór presupozycji) pod względem ich znaczenia dla skuteczności komunikacji i dostosowania do nich tekstu docelowego,
- e) relewancja translacyjna określonych reakcji adresata na tekst docelowy w ramach jego feedbacku,

- f) relewancja adekwatności realizacji działania tekstowego w języku docelowym względem wszystkich ustaleń strategicznych w ramach całościowego profilu zadania translacyjnego oraz
- g) relewancja kategorii wewnętrznej jakości działania tekstowego w języku docelowym w odniesieniu do stopnia jego wewnętrznej integracji i jakości kompozycji formacyjnej.

W wyniku działania modułu kontroli generowany jest finalnie werdykt wartościujący, zawierający odpowiedzi na pytanie, 1. czy stan osiągnięty w skutek działania jest zadowalający i do zaakceptowania czy też nie, 2. czy dotychczasowa realizacja działania tekstowego w języku docelowym zgodna jest z ustalonym planem działania (por. R Wawrzyńczak 1985: 90).

Te werdykty kontrolno-wartościujące stanowią dość kompleksowe narzędzie operujące w ramach dwóch domen, które powodują ich rodzajowe różnicowanie. Pierwszą jest adekwatność struktury działania tekstowego w języku docelowym, typu tego działania i specyfiki tematyczno-tekstowej względem tzw. zewnętrznych wymogów sytuacji translacyjnej a w szczególności wymogów wynikających ze specyfiki adresata, jego determinacji kulturowej, językowej, systemu wartości, preferencji oraz z obszaru jego reakcji zwrotnych jako feedbacku, od czego zależna jest akceptacja tekstu docelowego oraz jego zrozumienie. Kategoria adekwatności dotyczy także spełnienia wymogów określonych przez inicjatora translacji w odniesieniu do realizacji danego rodzaju translacji, tekstu docelowego, przy pomocy którego może on osiągnąć swój zamierzony cel. Wszystkie te wymienione elementy odniesienia są w trakcie wykonywania działania translacyjnego aktualizowane wzgl. modyfikowane i stanowią istotne orientacje wartościujące. Tworzą one finalnie tzw. zewnętrzny werdykt wartościujący, przy pomocy którego można określić skuteczność (Erfolgreichsein – kategoria pragmatyczna w językoznawstwie niemieckim) danego działania tekstowego w języku docelowym. Drugą domenę stanowi kategoria właściwej integracji wewnętrznej i kompozycji tekstowego działania w języku docelowym w sensie jakości i interaktywności różnych procedur mentalnych, tworzących to działanie, a dalej zgodności elementów strukturalnych (architektura tekstu) oraz funkcjonalnych z określonymi normami poprawnościowymi zapewniającymi jakość tekstu docelowego na poziomie jego zewnętrznej powierzchni materialnej realizacji znakowej. Ocena wartościująca, wypracowana w ramach tej domeny, ma charakter werdyktu wewnętrznego, opisującego wewnętrzną jakość działania tekstowego i jego produktu i odpowiadającego na pytanie, czy działanie i tekst powiodły się (Gelingen – kategoria pragmatyczno-gramatyczna w językoznawstwie niemieckim).

Te dwa rodzaje werdyktów, operujące na różnych obszarach działania translacyjnego tłumacza jako rezultaty ewaluacji, stanowią w każdym przypadku wystarczający i uzasadniony powód do interwencji i korekcyjnej ingerencji w proces translacji w jego różnych fazach a w szczególności w proces tworzenia tekstu w języku docelowym jako świadome decyzje podejmowane w czasie aktualnej realizacji danego działania. Generalnie dotyczą one zarówno stopnia realizacji celu działania jak też rozwiązywania różnego rodzaju problemów realizacji tegoż kompleksowego

działania translacyjnego i tekstowego, w wyniku czego może zostać zainicjowany program działania naprawczego zorientowanego na rozwiązywanie problemów zidentyfikowanych w ten właśnie sposób.

Ad. 3) Wyniki kontroli w postaci konkretnych werdyktów wartościujących i oceniających relewancję określonych elementów tworzących dynamikę układu translacyjnego a przede wszystkim procesu translacji w jego określonych fazach realizacji oraz jakoś wykonanych i zarejestrowanych przez tłumacza działań translacyjno-językowych poddane są w ramach operacji sterowania interpretacji w kierunku ustalenia i zastosowania określonych procedur korekcyjno-naprawczych. Są one zależne od zidentyfikowanej ewaluacyjnie relewancji określonych elementów, a także od stopnia i rodzaju odejścia działań translacyjnych od zakładanej poprawności, adekwatności i celów translacji jako komunikacji. W związku z tym identyfikowane są te obszary i elementy, odnośnie których aktywizowane procedury powinny być koniecznie zastosowane. Funkcja sterowania polega na kompleksowym regulowaniu głównych operacji transferowania a także innych faz procesu translacji np. a vista, gdzie bardzo istotną rolę odgrywa faza nie tylko formułowania zadania translacyjnego, lecz także wstępnego oglądu i zapoznania się przez tłumacza z pisemnym tekstem wyjściowym w celu przeprowadzenia jego wstępnej recepcji orientacyjnej. Aktywność tego rodzaju operacji controllingu szczególnie zauważalna jest w zakresie realizacji takich trybów transferowania tekstu wyjściowego na docelowy, jak deskrypcja, eksplikacja, synteza oraz w zakresie trybu tworzenia tekstu docelowego jako produktu procesu translacji np. w ramach tłumaczenia a vista lub konsekwentnego.

W fazie performancji, charakterystycznej dla działania translacyjnego w ramach tłumaczenia konsekwentnego lub a vista, należy wyróżnić następujące obszary operowania jako zakresy sterowania controllingowego (w oparciu o katalog zamieszczony w pracach J. Żmudzkiego 1998: 164 i 2015: 230), które wymienione są tutaj w dowolnej kolejności bez zachowania układu hierarchicznego lub chronologicznego:

- i) na płaszczyźnie performancji obejmującej realizację fonetyczną działania tekstowego w języku docelowym: przy uwzględnieniu kryterium poprawności artykulacyjnej, funkcji tekstu adekwatnie sygnalizowanej prozodycznie z zachowaniem adekwatności względem zadania translacyjnego;
- ii) na płaszczyźnie leksykalizacji: przy uwzględnieniu kryterium finalnego zastosowania ekwiwalencji w odniesieniu do pojedynczych jednostek leksykalnych a także określonych fraz, adekwatności stylistycznej, adekwatności tematycznej i/lub terminologicznej, adekwatności funkcjonalnej tekstu zgodnie z kryterium poprawności tekstowego sygnalizowania funkcji w języku docelowym, zgodności (adekwatności) względem zadania translacyjnego;
- iii) na płaszczyźnie syntaktycznej organizacji i integracji: przy uwzględnieniu kryterium kohezji i perspektywizacji tematyczno-rematycznej;

- iv) na płaszczyźnie tematycznego rozwinięcia tekstu: przy uwzględnieniu kryterium progresji tematycznej w tekście docelowym i właściwego (adekwatnego) implikowania (językowego sygnalizowania) koherencji;
- v) na płaszczyźnie indykacji illokucyjnej: przy uwzględnieniu kryterium integracji illokucyjnej w ramach realizacji określonego trybu tworzenia tekstu docelowego zależnego od danego trybu transferowania;
- vi) na płaszczyźnie produkcji określonych sekwencji działania tekstowego: przy uwzględnieniu kryterium realizacji określonego trybu tworzenia tekstu docelowego zależnego od danego trybu transferowania;
- vii) na płaszczyźnie realizacji globalnych wzorców tekstowych w wymiarze genologicznym jak również w ramach realizacji określonego trybu tworzenia tekstu docelowego (utekstowania) zależnego od danego trybu transferowania;
- viii) na płaszczyźnie osiągnięcia fundamentalnego celu tekstu w języku docelowym: przy uwzględnieniu kryterium wykonania dominującej illokucji tekstu w języku docelowym także w zależności od danego trybu tworzenia tekstu w języku docelowym (utekstowania) zależnego od danego trybu transferowania tekstu w języku wyjściowym na tekst docelowy i w ścisłej zależności od zadania translacyjnego.

A. Winter (1992: 90) wyróżnia w tym zespole regulacji kompleksowej następujące ogólne rodzaje globalnego sterowania jako decyzje dotyczące sposobu dalszego postępowania w procesie tworzenia tekstu, a w tym przypadku w procesie translacji: a) sterowanie zakresem, b) sterowanie przedmiotem, c) sterowanie intensywnością i sterowanie szybkością działania.

W bilansie ogólnym należy stwierdzić, że system controllingu pełni funkcję instancji bieżącego zapewnienia i optymalizacji osiągnięcia celu translacji i jej jakości w ramach realizacji kompleksowego działania translacyjnego jako translacji określonego rodzaju. System controllingu jest i funkcjonuje z jednej strony wewnątrz i w wyniku działania określonej globalnej strategii translacyjnej tłumacza, z drugiej zaś w wyniku i w zakresie aktywizacji controllingu tworzone są przez tłumacza specjalne strategie rozwiązywania problemów zidentyfikowanych w trakcie controllingu. Stąd też w efekcie uruchomienia i realizacji strategii globalnej dochodzi do zastosowania metakognitywnej strategii rozwiązywania problemów zapewniającej skuteczność, efektywność i jakość realizacji procesu translacji danego rodzaju.

Bibliografia

- R. Dirven R/ Radden G. (2001): *Kognitywne podstawy języka: język i myśl*. W: Tabakowska E. (red.): *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Universitas, Kraków. 15–44.
- Heinemann W./Viehweger D. (1991): *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen.
- Heinemann W./Heinemann M. (2002): *Grundlagen der Textlinguistik*. Tübingen.

- Höhnig H. (1995): *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen, Stauffenburg.
- Holz-Mänttari J. (1984): *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedakatemia.
- Holz-Mänttari J. (1993): *Textdesign – verantwortlich und gehirngerecht*. W: Holz-Mänttari Justa/Nord Christiane (ed.): *TRADUCERE NAVEM: Festschrift für Katharina Reiß*. *Studia translologica*, Tampere. 301–320.
- Kalina S. (1999): *Kognitive Verarbeitungsprozesse*. W: Snell-Hornby Mary, Kußmaul Paul, Schmitt Peter A. (red.): *Handbuch Translation*. Stauffenburg, Tübingen. 330–336
- Krings H. (1986): *Was in den Köpfen der Übersetzer vorgeht? Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an Fortgeschrittenen Französischlernern*. Tübingen, Narr.
- Levelt W. (1989): *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- Małgorzewicz A. (2012): *Die Kompetenzen des Translators aus kognitiver und translati- onsdidaktischer Sicht*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Parkin Chr. (2012): *Stegreifübersetzen. Überlegungen zu einer Grenzform der Translation am Beispiel des Sprachenpaares Französisch-Deutsch*. Peter Lang, Frankfurt/M.
- Risku H. (1999): *Translatorisches Handeln*. W: Snell-Hornby Mary, Kußmaul Paul, Schmitt Peter A. (red.): *Handbuch Translation*. Stauffenburg, Tübingen. 107–112.
- Tabakowska E. (2001): *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Universitas, Kraków.
- Taylor J. R. (1995): *Kategoryzacja w języku*. Universitas, Kraków.
- Vollmuth H. J. (1991): *Controlling. Planowanie, kontrola, zarządzanie. Führungsinstrument Controlling*. Biblioteka Biznesmena. Placet, Warszawa.
- Wawrzyńczak R. (1985): *O pewnym modelu działania i jego dwu aplikacjach*. Ossolineum, PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Wilss W. (1981): *Handlungstheoretische Aspekte des Übersetzungsprozesses*. W: Pöckl, Wolfgang, (ed.): *Europäische Mehrsprachigkeit: Festschrift zum 70. Geburtstag von Mario Wandruszka*. Niemeyer, Tübingen. 455–470.
- Wilss W. (1991): *Kognitive Aspekte des Übersetzungsprozesses*. W: Schmitt Christian (ed.): *Neue Methoden der Sprachmittlung*. Egert, Wilhelmsfeld. 121–148.
- Winter A. (1992): *Metakognition beim Textproduzieren*. Tübingen.
- Żmudzki J. (1995): *Konsekutivdolmetschen – Handlungen – Operationen – Strategien*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie- Skłodowskiej, Lublin.
- Żmudzki J. (1998): *Konsekutivdolmetschen – Handlungen – Operationen – Strategien*. Peter Lang-Verlag, Frankfurt am Main, Berlin, New York, Paris, Wien.
- Żmudzki J. (2015): *Blattdolmetschen in paradigmatischer Perspektive der anthropo- zentrischen Translorik*. Peter Lang-Verlag, Frankfurt am Main, Berlin, New York, Paris, Wien.

Słowa kluczowe

system controllingu, monitoring, kontrola, sterowanie, percepcja, recepcja, rekonceptualizacja, zadanie translacyjne

Abstract

The function of controlling system in the translation reality based on consecutiv and sight translation

The aim of this paper ist to present, to confirm the occurence and to explain the function of controlling system within such special sorts of translation as consecutiv and sight translation. In this way the text describes use, module strukture and function modality of this metacognitiv instrument to manage the translation process in order to echieve its quality. Interpretative analysis of this issue is rooted in anthropocentric translation paradigm, which effectively allows the explanation of this complicated mental-cognitive mechanism within the translation process.

Keywords

controlling system, perception, reception, reconceptualization, translation task, monitoring, control, management